

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ЯК СКЛАДОВА ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Дослідження розвитку суспільства, його процесів та тенденцій завжди є важливим і актуальним завданням, але особливої ваги набувають ці проблеми в умовах значних соціальних змін. Соціальну трансформацію розглядають як процес суттєвих перетворень соціальних відносин, що базується на інноваційних факторах, на тенденціях зростання нових проблем і потреб їх розв'язання [1,8]. Традиційні методи і засоби часто стають недостатніми в умовах накопичення викликів часу і обумовлюють зміну існуючого стану розвитку соціальної системи. За таких обставин порушується усталений перебіг явищ і процесів, наростає диспропорція в діяльності соціальної системи, відбувається накопичення домінуючого впливу певних факторів, що приводить до втрати оптимальності функціонування системи на існуючих раніше засадах. В такі періоди з'являється можливість для вияву як тенденційних, закономірних чинників, так і стихійних, хаотичних факторів соціального впливу. Яким чином врешті-решт реалізується наступний період стабілізації соціальної системи, залежать від багатьох чинників, серед яких – і політична соціалізація.

Роль політичної соціалізації в трансформуванні соціальних відносин особливо значна, оскільки трансформаційні процеси базуються на розробці нових суспільних цілей та шляхів їх досягнення, формуванні громадської думки на їх підтримку, а також передбачають заходи подолання старих, неадекватних уявлень, норм і принципів функціонування політичної системи.

В останні роки проблема соціалізації привертає до себе увагу дослідників різних наукових та ідеологічних течій. Збагачується уявлення про сутність, зміст, завдання та функції соціалізації. Більш складним є процес політичної соціалізації. Так, сучасне визначення соціалізації характеризується як процес операціонального оволодіння сукупністю програм діяльності та поведінки, характерної для тієї чи іншої культурної традиції, а також процес інтеріоризації індивідом знань, цінностей та норм, що її відображають [3, 646]. Політична соціалізація аналізується як складова соціалізаційного процесу, активного набуття людиною політичних якостей, політичних знань, умінь, навичок, спадщини політичної культури. Дослідження політичної соціалізації в руслі загальної соціалізації створює добру перспективу для нових концептуальних досліджень цих процесів.

Вирішальну роль у визначенні людських відносин відіграє саме культура, що засвоюється індивідом на різних етапах його соціалізації. І

від того наскільки особа втілює в собі всі ті кращі людські якості, що виробилися протягом існування цивілізації, залежить і універсальність розвитку людської особистості. Людина є суб'єктом і об'єктом різноманітних соціальних відносин. При цьому її соціальний статус залежить від того, як реалізуються індивідуальні творчі можливості в системі суспільних відносин. Тут однаково важливі і умови для реалізації творчих можливостей особистості, і розвиток політичної свідомості, і формування соціальної активності.

Аналізуючи відносини людини і політики, виходимо з того, що політичні відносини суспільства складаються з різноманітних дій конкретних осіб чи їх суспільностей задля реалізації життєвих інтересів та потреб. Сукупність дій, в яких реалізуються політичні інтереси громадян, складають зміст політичного життя суспільства та існуючих відносин суб'єктів політики.

Політичні науки в сукупності чинників, що визначають взаємовідносини людини і політики, виділяють дві основні групи: 1) зовнішні, до яких належать інститути політичної системи, соціальні групи, різні неформальні об'єднання, під впливом яких відбувається соціалізація особи; 2) внутрішні (суб'єктивні), що характеризують механізм світосприйняття, аналізу і прийняття рішень. Це потреби, інтереси, духовні цінності, індивідуальні психологічні особливості людини тощо.

Ставлення людини до політики є результатом впливу багатьох факторів, серед яких – її соціально-економічне становище та суб'єктивне його сприйняття, потреби, цінності й ціннісні орієнтації, знання політичних процесів, особистий соціальний досвід тощо. За всієї важливості впливу зовнішніх соціальних факторів на процес політичної соціалізації людини, важливо підкреслити значущість внутрішніх, суб'єктивних чинників. Розуміння розвитку людини як процесу інтеріоризації та екстеріоризації, особистих психічних сил людини дає можливість розглядати взаємодію, взаємозумовленість матеріальних, соціальних і психологічних аспектів у політичній соціалізації особи. До політичної соціалізації відносять усю сукупність процесів становлення політичної свідомості й поведінки людей, прийняття і виконання політичних ролей, вияви політичної активності. Зміст і характер політичної соціалізації детерміновані соціально-економічними та політичними відносинами, рівнем культури, історичними традиціями, багатьма іншими факторами.

Політична соціалізація особи здійснюється шляхом включення у систему політичних відносин суспільства, засвоєння політичних цінностей, набуття досвіду політичної діяльності, реалізації її потенцій у політичному житті суспільства. Цей процес триває протягом всього життя людини в різних формах, під впливом як організованих, так і спонтанних форм її спілкування та взаємодії з іншими.

Аналізуючи суб'єктивні детермінанти політичної соціалізації, треба відзначити насамперед, що ставлення людини до політики зумовлюється потребами реалізації особистих інтересів. Пошук шляхів задоволення індивідуальних потреб та інтересів спонукає до включення у діяльність тих чи інших суб'єктів політики, залежно від їх спрямованості. Так створюється загальна основа взаємодії людини з політичними партіями, рухами і громадськими об'єднаннями.

Визначальним суб'єктивним фактором політичної поведінки особи є політична свідомість. Вона зумовлює пізнавальні й практичні функції політичної діяльності, вибір форм та засобів останньої, розвиток соціальної активності.

Політична свідомість є своєрідним різновидом суспільної свідомості, що відображає політичне буття суспільства у всій його різноманітності. Оскільки політика є доцільною діяльністю, то вона потребує формування у громадян адекватних уявлень та знань про політичну дійсність, усвідомлення своїх домагань, визначення цілей, завдань, а також засобів та методів їх досягнення.

Політична свідомість – явище складне та багатогранне. Сутність політичної свідомості полягає в тому, що вона опосередковано відображає політичне життя суспільства у формі певних почуттів та настроїв, поглядів, знань та цілей, що характеризують політико-владні відносини, політичні інтереси суб'єктів, які матеріалізуються у функціонуванні політичної системи. Політична свідомість охоплює собою широкий комплекс питань духовного осмислення політичних реалій, ключовою серед яких є політична влада, а також питання практичної реалізації інтересів та потреб суб'єктів політики, соціально-політичного розвитку в цілому.

Історія світового розвитку засвідчує, що політичне життя суспільства є сферою постійного змагання, боротьби інтересів різних соціальних страт, класів, політичних сил. Саме політичні інтереси є спонукальними мотивами та рушійними силами діяльності громадян та їхніх об'єднань. Прагнення реалізації інтересів та потреб детермінує ставлення громадян до влади та політичних інституцій, що здійснюють управління суспільними процесами. Важливим тут є й те, що через виконання управлінських функцій, які здійснюють інститути політичної системи, вони так чи інакше впливають на всі сфери суспільного буття і відповідно все це є суб'єктом політичної свідомості.

Отже, політична свідомість за своїм змістом охоплює різноманітні уявлення людей, що опосередковують суб'єктивні зв'язки як з інститутами влади, так і між собою з приводу участі в управлінні справами держави та суспільства. Якщо витоками і матеріальною основою політичної свідомості є реальні політичні відносини, то політична свідомість нації, масова політична свідомість є основою формування індивідуальної

політичної свідомості. Важливість формування політичної свідомості громадян для будь-якого суспільства полягає в тому, що вирішення цього завдання є необхідною умовою функціонування політичної системи, забезпечення її легітимності.

Формування політичної свідомості – процес складний і суперечливий, оскільки суперечливими є соціальні інтереси різних груп і верств, а узгодження приватних та загальнодержавних, загальнонародських інтересів є однією з найбільш актуальних проблем політики. Функціональна роль політичної свідомості проявляється в тому, що вона не лише відображає реальне політичне життя суспільства, а й здатна прогнозувати його розвиток, як, власне, і створювати неадекватне уявлення про політичну сферу. Саме завдяки виконанню політико-психологічних, політико-ідеологічних та діяльнісно-практичних функцій політична свідомість виконує важливу роль у суспільному житті.

Різноманітність підходів до структурування політичної свідомості є свідченням складності самого феномена політичної свідомості, прагненням знайти найбільш адекватну модель, що відтворювала б реальний стан політичної свідомості. Оскільки політична свідомість формується і функціонує в процесі життєдіяльності суспільства, його політичних інститутів та суб'єктів політики, то вона тісно пов'язана з реальними потребами та інтересами громадян, а тому досить динамічна, залежна від впливу різноманітних факторів – як позитивних, так і негативних.

Складним духовним феноменом є масова політична свідомість, яка фіксує певний соціально-політичний досвід громадян суспільства. Цей вид політичної діяльності досить динамічний, складний за своєю структурою, соціальними інтересами, політичними настроями та орієнтаціями. Її формування залежить від багатьох факторів – як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, впливу різних політичних сил та їхніх лідерів. Масова політична свідомість виявляється в громадській думці, що підтримується різними верствами та групами щодо оцінки певних явищ та процесів суспільного життя. Важливість соціальної ролі громадської думки проявляється в її основних функціях, до яких відносять експресивну, контрольну, директивну, консультативну та інші.

Значно зростає роль політичної свідомості в умовах трансформації суспільно-політичних відносин, коли відбуваються значні зміни всіх сфер суспільного життя, руйнуються попередні світоглядні стереотипи сприйняття усталених соціальних норм і цінностей, що в нових умовах нездатні виконувати свої світоглядні функції. За таких обставин виникає потреба розробки адекватних новим умовам політико-ідеологічних концепцій та теорій, які б могли сприяти формуванню у громадян відповідних моделей світосприйняття та життєдіяльності.

Показовим тут є політичне життя постсоціалістичних країн, в тому числі й України. Проголошення суверенітету й незалежності України,

демократичного шляху розвитку зумовило потребу реформування політичної культури громадян. Зміст та формування сучасних процесів пов'язаний із відродженням традиційних українських національних цінностей, розбудови української суверенної держави, спрямування її діяльності на забезпечення прав і свобод громадян.

Зрозуміти менталітет та духовність будь-якого етносу неможливо без глибокого знання його політичної культури, яка є складовою частиною загальної культури людства і відіграє інтегруючу роль у формуванні соціальних цінностей. Сучасні тлумачення політичної культури подають її як складне та багатовимірне суспільне явище зі своїми глибинними історичними та психологічними детермінантами. Такий підхід дає можливість аналізувати політичну культуру як універсальне соціальне явище, враховувати широке розмаїття факторів та детермінант, що впливають на її формування та функціонування в політичному житті суспільства, використовувати різні критерії щодо її характеристики.

Як продукт історичного розвитку суспільства, політична культура синтезує в собі політичну свідомість, діяльність та поведінку людей у сфері владних відносин. Вона є якісним показником способу політичної поведінки та діяльності громадян, що реалізуються в певних культурних цінностях (політичних знаннях, соціальному досвіді, зразках поведінки, закріплених у звичаях чи законах тощо). Багатогранність політичної культури виявляється в поведінці її діяльності як індивідуальних, так і колективних суб'єктів політики, в функціонуванні її розвитку політичних інститутів і системи в цілому. Політична культура суспільства виявляється в функціонуванні політичних інституцій, а показниками культури виступають, зокрема, якість прийняття політичних рішень, електоральна поведінка суб'єктів політики, характер взаємодії політичних інституцій та ін.

Отже, політична культура характеризує поведінку її діяльність суб'єктів політики, функціонування політичних інституцій, впливає на функціонування політичної системи, а відтак і на політичне життя суспільства.

Формування політичної культури є складним процесом інтеріоризації та екстеріоризації соціальних цінностей, політичних знань та досвіду, соціальної активності громадян та їхніх об'єднань. У цьому процесі важливу роль відіграють об'єктивні та суб'єктивні чинники політичного життя суспільства, взаємодія яких визначає політичну свідомість, політичну поведінку та діяльність громадян. Інтеріоризовані (засвоєні закони) впливають на ставлення до системи влади, політичних інституцій, явищ і процесів політичного життя, на визначення індивідуалізованого сприйняття політичної сфери суспільства.

Сучасна життєдіяльність людини дедалі більше ускладнюється і потребує повнішого використання культурного надбання суспільства.

Тому політика може реалізувати свої функції лише спираючись на соціально-культурні фактори розвитку особистості.

Взаємовідносини людини і політики визначаються значною мірою спрямуванням самої політики, наскільки вона здатна відобразити і захищати політичні права і свободи громадян. З огляду на це стає зрозумілим широкий діапазон вияву людського ставлення до політичного життя – від активної, свідомої і цілеспрямованої діяльності до повної індиферентності й навіть протистояння політичним процесам.

Абсолютизація державних інтересів може спричинити нівелювання і знецінення політичних інтересів і потреб громадян. Ці явища вже відомі нашій історії і небезпечні тим, що формують тип особи, яка здатна підтримати будь-яке рішення партії чи держави. Людина, в якій особисті інтереси підпорядковані державі, позбавлена потреби виробляти власні життєві позиції і самостійно приймати політичні рішення.

Відсутність необхідних суспільних умов для реалізації особистих інтересів і потреб у тоталітарному суспільстві змушувало людину займати певну життєву позицію. Однією з типових реакцій індивіда за таких обставин була утилітарно-прагматична поведінка, коли людина свідомо підкорялася існуючій державно-правовій системі, намагалась бути дисциплінованим виконавцем певних функціональних обов'язків, що давало змогу досягти певних службових цілей, підвищити життєвий рівень тощо.

Різновидом захисту від впливу суспільства в умовах політичного відчуження є ескейпизм, коли люди свідомо відмежовуються від того, що пропонує їм суспільство, зосереджуючись на сфері особистих інтересів.

Аналізуючи політичний розвиток особистості в умовах трансформування українського суспільства від тоталітарної до демократичної моделі, С.Головаха виділяє три головні типи. Особистість першого типу розчинена у суспільстві, вона не виокремилася із системи традиційних суспільних зв'язків і засвоїла колективістську ідеологію, у межах якої окрема людина є лише функціонально визначений елемент суспільної системи, що тільки в ній здобуває смисл функціонування і тільки в її цілях – власну гідність і цінність. Цей тип особистості зберігав панівне становище впродовж усієї її соціалістичної історії аж до початку періоду „застою”, коли почався процес відчуження особистості від держави та інтересів тоталітарної системи.

Особистість другого типу відчужена від суспільства. Це базовий тип, що відповідає періоду поступового занепаду тоталітарної ідеології і характеризується подвійною системою цінностей (для внутрішнього користування і зовнішніх вимог).

Для третього „перехідного” типу особистості властива виразна амбівалентність ставлення до перспективи до подальшого демократичного

перетворення суспільства, поєднання елементів як демократичного, так і тоталітарного розвитку.

Отже, жорстка регламентація поведінки і діяльності громадян з боку державних і громадських структур обмежувала їх можливості визначення особистої соціальної орієнтації. З ослабленням впливу зовнішніх факторів посилюється потреба внутрішньої регуляції і саморегуляції. Саме в переході від зовнішньої до внутрішньої детермінації поведінки і діяльності полягає особливість нинішнього розвитку особистості. Це стосується всіх сфер життєдіяльності і насамперед політичної.

З проголошенням суверенітету й незалежності України та демократизацією суспільного життя посилилися інтереси громадян до політики і політичних процесів, прискорився процес політичної соціалізації особи. У політичне життя включилися нові соціальні групи і верстви, зростає увага громадян до історичного минулого країни, питань національних відносин, розбудови Української держави. Все це актуалізує потребу дослідження проблем політичної соціалізації особи.

Суспільне життя України, що характеризується багатогранними процесами становлення власної держави, зумовлює складну діалектику взаємовідносин особи та державно-владних структур, функцій людини як об'єкта і суб'єкта політики.

Загальні умови політичної соціалізації особи визначаються тим, що в Україні відбуваються складні процеси державотворення, реформування всіх сфер суспільного життя на засадах демократії та ринкової економіки. Тривають пошуки оптимальних варіантів політичного й економічного механізмів управління суспільством, суть якого – у трансформуванні тоталітарно-авторитарної моделі в демократичну модель суспільного розвитку.

Особливість нинішнього періоду полягає в тому, що у суспільних відносинах поєднуються чинники авторитарного і демократичного устрою, різноманітні, суперечливі політичні інтереси й потреби людей, які включаються в політичне життя і відповідно формують свої життєві відносини.

Крім цього нинішній процес соціалізації особи відбувається в умовах багатопартійності, певної невизначеності їх ідейних позицій, що ускладнює політичний вибір громадян. Кризовий стан суспільства призводить до поглиблення соціальної диференції громадян, різкого погіршення життєвого рівня значної частини суспільства. Попередні суспільні ідеали та цінності значною мірою втратили світоглядні функції в сучасному політичному житті, а формування нових, адекватних сучасним реаліям, знаходяться на стадії становлення.

Особливість формування політичної свідомості та політичної культури в суспільствах перехідного типу (від однієї моделі розвитку до іншої) пов'язаний зі змінами як об'єктивних умов, так і соціальних пріоритетів,

цінностей та орієнтацій. Трансформування світоглядних орієнтацій тривалий час перебуває у стані амбівалентності (поєднання протилежних, суперечливих тенденцій), руйнуванні перехідних світоглядних стереотипів та формуванні нової або реконструкції існуючої системи цінностей. За цих умов значно ускладнюється орієнтація громадян в політичному житті суспільства, у визначенні індивідуальних позицій до тих чи інших суспільних процесів.

Проголошення суверенітету і незалежності України, обрання демократичного вектору розвитку суспільства потребує здійснення такої моделі політичної соціалізації, в основу якої необхідно покласти принципи всебічного дослідження інтересів і потреб громадян, створення умов для широкого волевиявлення і відкритості прийняття політичних рішень, відповідальності усіх інститутів політичної влади за реалізацію соціальних програм, розвитку традиційних національних цінностей та менталітету, врахування інноваційних факторів суспільного розвитку.

1. Бігорує О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобальні трансформації і стратегії розвитку. – К., 1998.

2. Головаха Є. Особливості політичної свідомості: амбівалентність суспільства та особистості // Політологічні читання: Українсько-канадський шоквартальник. – К., 1992. - № 1.

3. Новейший философский словарь / Сост. А.А.Грицанов. – Мн., 1999.